

Јасна ДРАГОВИЋ-СОСО*

МИЛОВАН ЂИЛАС У ЊУЈОРК ТАЈМСУ, 1954-1969

Маја 1968. године, амерички новинар S. L. Sulzberger (Ц. Л. Сулзбергер) овако описује у свом чланку у *Њујорк ѿајмсу* (*The New York Times*) важност Ђиласовог дисидентства: „Једина озбиљна политичка побуна против Стаљина је била Титова, а једина озбиљна политичка побуна против Тита је била побуна Милована Ђиласа.”¹ Иако се то тада тек наслућивало, југословенско-совјетски сукоб 1948. године је био почетак распада источноевропског комунизма, а Ђиласова критика прво стаљинизма, а после и „титоизма”, била је логичан наставак одбацивања идеолошке и политичке монолитности. Ђилас је био први источноевропски руководиолац који се одрекао једнопартијског система и указао на контрадикције чак и његовог „блажер” облика који је постојао у Југославији, стичући међународну славу и утицај које ниједан послератни југословенски интелектуалац није надмашио. Својом побуном Ђилас постаје у очима многих на Западу модел дисидента-борца за слободу, а својим анализама бива виђен као тумач комунистичког поретка и совјетске политике.

Од Ђиласовог „пада” 1954. године до касних шездесетих, водећи амерички дневник *Њујорк ѿајмс* редовно обавештава америчку публику о познатом југословенском дисиденту, објављује његове интервјуе и чланке (због једног интервјуа 1954. године Ђилас чак бива први пут осуђиван), као и приказе његових књига које су у то време превођене и објављиване у Америци. Анализа чланака о Ђиласу у *Њујорк ѿајмсу* показује не само начин на који је Ђилас био виђен на Западу него и развој Ђиласових идеја као и њихов утицај на његову личну судбину.

---

* Др Јасна Драговић-Сосо је научни сарадник у School of Slavonic and East European Studies/University College London и аутор књиге *'Saviours of the Nation': Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism* (London: Hurst & Co. и Montreal: McGill-Queen's University Press, 2002).

¹ C. L. Sulzberger, „Foreign Affairs: Rebel's Rebel”. *The New York Times*, 26. 5. 1968.

*

Јануара 1954., *Њујорк ѿајмс* доноси на првој страни извештај о Трећем пленуму и обрачуну „југословенских црвених” („the Yugoslav reds”) са Ђиласом. Дужина чланка (који се после наставља на петој страни) као и објављивање Ђиласове фотографије, приказ Ђиласових текстова у *Борби* и релативно опширан опис дебате на пленуму указују на важност која је тој вести придавана од стране уредништва листа. У тексту се указује да је Ђилас све до пленума био виђен као могући Титов наследник и да је на изборима за савезни парламент добио више гласова у својој родној Црној Гори него сам Тито.² Ђиласова водећа улога у критици Совјетског Савеза 1948. године која је чак проузроковала да га је Стаљин нарочито издвојио приликом своје осуде југословенских комуниста такође је напоменута. Вести о Ђиласовом паду писане су, наравно, из тадашње „хладноратовске” перспективе: иако се на крају извештаја цитира Ђиласова одбрана да је он остао „прави марксиста” и наводи да је његова критика бирократије заснована на становишту постепеног, ненасилног пута ка комунизму, већ у првом пасусу се истиче Титова осуда Ђиласа да је „исувише под утицајем Запада” као и Ђиласово „признање” да су му идеје биле под утиском западне социјал-демократије.³ За Тита се опасност Ђиласових текстова састојала у усмеравању исте критике која је била уперена против совјетског на југословенски систем – и то у време кад Југославија покушава да докаже свој другачији и супериорнији пут ка комунизму – а не због неког наводног утицаја Запада. Иако је Ђилас 1954. (као и после тога) био изложен и клеветам да је „западни шпијун”, главна оптужба против њега на Трећем пленуму је била за „бернштајнизам”,⁴ то јест за „ревизионистички” став да пролетаријат може доћи на власт и без револуције, мирним „парламентарним” путем. Инсистирање америчких новина на оптужбама да се Ђилас бори за претварање југословенског комунизма у западну демократију боље дочаравају визију самог *Њујорк ѿајмса* него Трећи пленум.

Ђиласова интелектуална еволуција у околностима страховитог идеолошког притиска и изолације, доводи га крајем 1954. до тога да се зала-

² „Djilas Counters Party Discipline”, *The New York Times*, 18. 1. 1954, стр. 5.

³ Jack Raymond, „Yugoslav Reds Oust Djilas After Accusations by Tito”, *The New York Times*, 18. 1. 1954, стр. 1.

⁴ Едуард Бернштајн (Eduard Bernstein, 1850-1932), немачки политички теоретичар и историчар који је у главном живео и писао у екзилу у Цириху и Лондону, познат је као „отац ревизионизма” пошто је био један од првих социјалиста који тежи да одбаци Марксове идеје о предстојећем колапсу капиталистичке економије и неопходности револуционарног преврата. Сматрао је да радничка класа може да дође на власт слободним изборима и заступао је идеју социјалдемократије која би комбиновала приватну иницијативу са друштвеним реформама.

же за успостављање друге, социјалистичке политичке партије у Југославији. Тиме он постаје први источноевропски дисидент који после рата одбацује једнопартијски систем као и први истакнути југословенски комуниста који се окреће не само против стаљинизма него и против лењинизма. Читаоцу Ђиласових чланака у *Борби* и *Новој мисли* је такав преображај потпуно логичан наставак његове критике „бирокупског централизма”. Међутим он у Југославији једноставно више нема могућности да своје идеје објави. У ситуацији сталне присмотре у којој се налази после свог „пада”, Ђилас прихвата понуду новинара Џека Рејмонда да да интервју за *Њујорк Тајмс*, због чега му је почетком 1955. први пут суђено. Он овако објашњава свој пристанак: „Разлог због којег дајем овај интервју је да бих помогао слободну дискусију као легалан чин. Знајем да преузимам ризик, али човек не може живети без било каквог ризика.”⁵

У том интервјуу Ђилас се отворено залаже за стварање нове „демократске социјалистичке партије” и за двопартијски систем, критикујући југословенску власт што је зауставила тренд ка демократији отпочет на Шестом конгресу у новембру 1952. Он објашњава:

Нисам организовао фракцију [у партији]. Простудирао сам шта је било у Русији, Троцког и остале. Њихова грешка је била да су хтели да буду бољи Лењинисти него Стаљин. Мислим да је овде једино решење демократија, не неки Ђиласов програм или група против Тита. Овој земљи је доста револуција. Ја нисам противник илегале због тога што се бојим. Али она нема сврхе. Мислио сам да Комунистичка партија мора да допусти слободну дискусију. Али сад видим да је то немогуће. Због тога би требало направити нову политичку формацију. Она једино може бити демократска и социјалистичка, а не повратак старих дискредитованих југословенских партија које никад нису биле стварно демократске и које су се компромитовале за време рата.⁶

По Ђиласу Југославија се, и поред извесних слобода у уметности и литератури, не разликује од Совјетског Савеза у битним идеолошким и политичким питањима: „По мом мишљењу су политички аспекти нашег система суштински блиски стаљинизму.”⁷ Упитан како се он сада дефинише, Ђилас одговара да је он „демократски социјалиста”: „Комунизам је добар појам, међутим он је сада компромитован; сада је синоним за тоталитаризам и у овој земљи као и у Русији.”⁸ Неколико дана после ове

⁵ „Purged Yugoslav Asks Two Parties, More Democracy”, *The New York Times*, 25. 12. 1954, стр. 1.

⁶ *Истио*, стр. 3.

⁷ *Истио*, лоц. цит.

⁸ *Истио*, стр. 3.

изјаве, Ђилас је осуђен на осамнаест месеци условног затвора због „непријатељске пропаганде”, по злогласном члану југословенског закона по коме је касније суђено и другим интелектуалцима.

Ђиласово име се поново појављује у *Њујорк ѿајмс* 1956. године, прво у априлу поводом саслушавања његове супруге Штефаније због наводног нарушавања грађанског реда,⁹ а затим опет у неколико наврата у новембру те године кад му је други пут суђено и кад бива осуђен на три године затвора због чланка о мађарској револуцији у америчком часопису *Њу лидер* (*The New Leader*). Опширно цитирајући делове тог чланка, новинар Хари Шварц (Harry Schwartz) у броју од 15. новембра пише да је Ђилас оценио мађарску револуцију као кризу совјетског империјализма и као почетак краја комунистичког система. Он такође наводи да је Ђилас жестоко критиковао југословенске власти због тога што се нису принципијелно огласиле против совјетске интервенције у Мађарској.¹⁰ Пет дана касније, 20. новембра, *Њујорк ѿајмс* доноси на првој страни вест о Ђиласовом поновном хапшењу као и о телеграму главног уредника *Њу лидера*, Анатола Шуба (Anatole Shub) Титу, у коме захтева присутност посматрача на суђењу и нуди да часопис преузме Ђиласове адвокатске трошкове.¹¹ Неколико дана касније, њујоршке новине објављују делове протестног писма које је Владимир Дедијер упутио Титу против Ђиласовог хапшења.¹²

Анализа новог „случаја Ђилас” се појављује 24. новембра из пера С. Л. Сулцбергера, који пореди Ђиласову конфронтацију са Титом са „тренутком истине” – како се у Шпанији назива моменат пред убиство бика кад се матадор и бик нађу очи у очи.¹³ Сулцбергер тврди како је Ђилас три године чинио све да испровоцира свог бившег пријатеља Тита, и да је Тито до тог момента реаговао на „благ начин – то јест, благ за комунизам”. Он наводи како Тито није могао да заборави дружење са Ђиласом за време рата и Ђиласову лојалност према њему 1948., и каже да је Тито њему лично рекао да у моменту кад је Ђилас иступио из партије 1954. године, у другим источним земљама он не би преживео ни двадесет четири сата. Сулцбергер, као и други амерички новинари убеђени у супериорност свог система, види Ђиласово окретање демократији као резултат његових путовања по Западу: „Био је дубоко импресиониран аме-

⁹ Sydney Gruson, „Ex-Aide of Tito Sees New Smear”, *The New York Times*, 21. 4. 1956. Видети такође прилог Дејана Ђокића у овом зборнику.

¹⁰ Harry Schwartz, „Ex-Aide Assails Tito on Hungary”, *The New York Times*, 15. 11. 1956.

¹¹ „Soviet-Tito Rift on Ideology Seen; Djilas is Arrested in Yugoslavia”, *The New York Times*, 20.11.1956, стр. 1 и 21. Суђење се и поред тога обавља без присусти јавности.

¹² Elie Abel, „Tito Admonished on Djilas Arrest”, *The New York Times*, 23. 11. 1956.

¹³ C. L. Sulzberger, „The Moment of Truth for Milovan Djilas”, *The New York Times*, 24. 11. 1956.

ричком индустријском силом. Такође, био је под утицајем британских лабуриста”.¹⁴ По њему је Ђилас оличење „једног чудног анархичног духа код Јужних Словена, који потпуно без страха стреми ка идеалистичким облицима”; он је „неустрашив, немилосрдан, нехатан човек”, песник-револуционар који је чак фасцинирао и Стаљина.¹⁵ Сулцбергер види Ђиласову побуну против система који је он стварао и у коме је имао велику функцију и моћ као одраз Ђиласовог идеализма и његове плаховите црногорске нарави.

Осам месеци касније, 26. јула 1957. Ђилас је поново на насловној страни *Њујорк тајмса*, овог пута поводом предстојећег објављивања *Нове класе* код њујоршког издавача Прегера (Praeger). Контекст у коме се појављује *Нова класа* је битан за наше разумевање њене интерпретације, као и важности која јој је приписана у њујоршким новинама. У Америци су на власти председник Двајт Ајзенхауер (Dwight Eisenhower) и његов министар иностраних послова, Џон Фостер Далес (John Foster Dulles), чија је политика била базирана на идеји да Америка треба да помогне источноевропским земљама да „потисну” Совјетски Савез и да сруше „гвоздену завесу” (у Америци позната као „roll back policy”). Међутим, чињеница да су Сједињене Државе остале по страни за време совјетске интервенције у Мађарској 1956. године показала је да Далесова реторика о „потискивању комунизма” нема зубе. Совјетска политика стварања алијанси и наоружавања Сирије и Египта после рата са Израелом 1956. такође је утицала на утисак у америчкој влади да се комунизам шири, док је совјетски технолошки прогрес другом половином 1950. година довео до бојазни да Америка губи трку у наоружавању, поготово што се тиче нуклеарног арсенала.¹⁶ Године 1957., у време кад се објављује *Нова класа*, Америка се налази у кризи самопоуздања, и Ђиласова књига представља неку врсту антидота који указује на слабости друге стране.

Њујорк тајмс доноси 26. јула исечке из књиге и чланак који описује *Нову класу* као „убиствену критику комунистичке власти” и „врло важан политички документ” који би могао да има „јако дејство у комунистич-

¹⁴ *Исио*.

¹⁵ *Исио*. Сулцбергер слично описује Ђиласа и у својој књизи, *Paradise Regained: Memoir of a Rebel*, New York: Praeger, 1989, стр. 18.

¹⁶ О америчкој политици у ово време, видети на пример, John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, Oxford: Oxford University Press, 1982; Fred Greenstein, *The Hidden Hand Presidency: Eisenhower as Leader*, New York: Basic Books, 1982; Robert Divine, *Eisenhower and the Cold War*, Oxford: Oxford University Press, 1982; H. W. Brands, *Cold Warriors: Eisenhower's Generation*, New York: Columbia University Press, 1988.

¹⁷ Harry Schwartz, „Red Rule Scored in Book by Djilas”, *The New York Times*, 26. 7. 1957, стр. 1.

ком свету”.¹⁷ Новинар Хари Шварц, аутор чланка, наглашава Ђиласову анализу комунизма као монополизацију власти од стране једне „мале клике чији су злочини гори него злочини за које комунисти обично оптужују капиталисте”.¹⁸ Најављено је и да ће делови књиге бити читани на таласима Радија Слободна Европа (Radio Free Europe), Гласа Америке (Voice of America) и Радија Слобода (Radio Liberty), како би биле доступне људима у совјетском блоку.¹⁹ Два дана касније се појављује уреднички чланак под насловом „Ђиласов тестамент”, који овако представља утицај *Нове класе*:

Идеје које Ђилас износи у својој књизи *Нова класа* већ су почеле да круже светом и да ударају у зидове иза којих се налазе он и милиони других затвореника разних комуниста.

Милован Ђилас, који је био фанатични комуниста и друг Стаљина и Тита, написао је највероватније најдубљу анализу модерног комунизма икада виђену у свету. Он је окренуо марксистичку дијалектику против оних који тврде да владају у Марксово име и – са анализама до којих је само бивши вођа модерног комунизма могао да дође – он је обелоданио суштину комунистичке тираније и лажи.

Важност Ђиласове књиге се не састоји само у њеној бриљантној анализи него и у умесности момента у којем је написана. Данас, од Елбе до Пацифика, од Варшаве до Москве до Пекинга, милиони траже одговоре на питања: где је погрешено? Зашто се утопијски сан о комунизму претворио у живи пакао стаљинизма? Зашто чак и Хрушчов, најгласнији анти-стаљиниста од свих њих, задржава и брани толико много од стаљинизма?...

Ђиласови одговори, ако буду пренешени онима који сада траже одговоре могу још једном да докажу да је перо снажније од мача, и да су идеје јаче од затвора и целата.²⁰

У опширном приказу *Нове класе* који је изашао 11. августа у књижевном недељнику *Њујорк ѿајмс бук ревију* (*The New York Times Book Review*), новинар Џек Рејмонд слично је окарактерисао важност књиге, која се састоји у томе да Ђилас није написао само један „сочан приказ” југословенског режима, него је обелоданио суштину комунизма као таквог.²¹ Рејмонд даље размишља о могућем импакту Ђиласових идеја:

Ова књига може да се покаже као бомба у Источној Европи, по мишљењу неких, уз напомену да су могућности њене дистрибуције тамо ограничене. Уосталом, људи који живе под комунизмом већ знају исти-

¹⁸ *Истио*, лоц. цит.

¹⁹ *Истио*, стр. 3.

²⁰ „Djilas' Testament”, *The New York Times*, 28. 7. 1957.

²¹ Jack Raymond, „Rebel Against a World He Made”, *The New York Times Book Review*, LXII/32, 11. 8. 1957, стр. 1.

ну о својој патњи. Међутим, тамо где ће ова књига имати велики утицај је у такозваном „несврстаном свету” где комунистичка пропаганда ставља нове политичке групације пред варљива искушења. Па чак и овде [у Америци] књига може да буде врло корисна свим нашим представницима који не успевају да оборе комунистичке аргументе о идеализму.²²

Тако је Ђиласова марксистичка критика комунизма – написана у најтежим околностима скоро потпуне изолације и настала из једног идеалистичког разочарења са системом за који се он борио – де факто третирана од америчке штампе као хладноратовско оружје западног пропагандног арсенала. Парадоксално, Ђилас је чак и покушао да спречи такво злоупотребљивање својих идеја, распитујући се о томе какав је издавач Прегер и пристајући да код њега објави *Нову класу* тек пошто су га пријатељи уверили да га у Америци сматрају „левичарским” издавачем.²³ По свом сопственом исказу, Ђиласу се није свиђало што није имао „другог начина и избора у објављивању својих погледа сем баш тамо на ’капиталистичком’ Западу” и бојао се је да ће последице за њега и за његову породицу бити тешке.²⁴ А уосталом, зар нису амерички политичари и пропагандисти на сличан начин користили после разлаза са Совјетским Савезом и Тита и Југославију?²⁵ Ђилас једноставно није имао никакву контролу над тиме како му је књига приказивана и интерпретирана, тим више што се кад је књига објављена већ налазио у затвору. За њега је избор био јасан: или ће прихватити да му се књиге објављују на Западу са свим последицама које ће му то донети, укључујући и драконске затворске казне, или ће се повући и ћутати. И поред свих тешкоћа у којима се налазио за њега је ово друго било морално неприхватљиво и немогуће. Као што је предвидео, објављивање *Нове класе* му је донело и треће суђење и пресуду на још седам година затвора, вест коју је наравно и *Њујорк тајмс* одмах донео крајем септембра 1957.²⁶

Најава објављивања *Разговора са Стилџином* у Америци у пролеће 1962. године, нешто више од годину дана по Ђиласовом изласку из затвора због здравствених проблема, доводи до новог писања о њему у

²² *Исио*, стр. 19.

²³ Милован Ђилас, *Власић*, Лондон: Наша реч, 1983, стр. 296.

²⁴ *Исио*, стр. 297.

²⁵ О томе видети Lorraine Lees, *Keeping Tito Afloat: The United States, Yugoslavia and the Cold War*, University Park: Pennsylvania State University Press, 1997. У својој истрази, Ђилас је и сам рекао судији: „Кад моју изјаву објави *Њујорк тајмс*, онда је то рекационарна новина, а кад објави Титову—угледна новина!” (Ђилас, *Власић*, стр. 298)

²⁶ Elie Abel, „Yugoslavs to Try Djilas Third Time”, *The New York Times*, 27. 9. 1957, стр. 1 и 3. О Ђиласовим суђењима и казнама видети Рајко Даниловић, *Упоишребa не-пријатеља: политичка суђења 1945-1991 у Југославији*, Ваљево: Анисија Ваљевац, 1993, стр. 131-142.

Њујорк ѿајмс и до објављивања исечака из књиге.²⁷ Чланак С. Л. Сулцбергера са цитатима из још необјављеног манускрипта проузрокује поновно хапшење Ђиласа; почетком априла *Њујорк ѿајмс* извештава о томе како је југословенска полиција извукла болесног Ђиласа из кревета и одвела га на саслушање, конфисковала му разне папире и манускрипте, и чак искључила телефонску линију из његовог стана.²⁸ Новинар Пол Андервуд (Paul Underwood) такође указује на то да су југословенске власти три недеље пре хапшења Ђиласа усвојиле нови закон, којим се осуђује на десет година затвора свако лице које објављује поверљиве информације до којих је дошло за време обављања свог посла и који би могли да штете политичким, економским и другим интересима земље.²⁹ Амерички новинар такође шпекулише због чега се југословенски режим поново окупио на Ђиласа иако он у предстојећој књизи не објављује ништа што би могло бити окарактерисано као „државна тајна” и долази до закључка да је то било због бојазни да ће књига лоше утицати на обнављање односа са Совјетским Савезом које је било у току.³⁰ После само шест и по сати тајног суђења, Ђиласу је и четврти пут изречена затворска казна, овог пута чак на тринаест година.³¹ У свом извештају о суђењу *Њујорк ѿајмс* такође наводи да су *Разговори са Сјалбином* већ скоро распродати и пре него што се књига уопште појавила и да се већ припрема и друго издање.³²

Од тог момента – осим приказа Ђиласових књига које су објављиване на Западу док је он у затвору – нема других извештаја о њему у *Њујорк ѿајмс* све до марта 1967. године, када америчке новине доносе вест да је Ђилас ослобођен, да је поднео молбу за пасош и да планира да посети Сједињене Државе.³³ У чланку се такође цитира интервју који је Ђилас дао америчком недељнику *Њусвик* (*Newsweek*) и поред још увек важеће забране да даје јавне изјаве³⁴ у коме је он изјавио да и даље сматра да би дво-

²⁷ С. Л. Sulzberger, „Stalin Talks Beyond the Tomb”, *The New York Times*, 2. 4. 1962.

²⁸ Paul Underwood, „Yugoslavs Rearrest Djilas Over New Book on Stalin”, *The New York Times*, 8. 4. 1962, стр.1 и 15.

²⁹ *Истио*, стр. 15.

³⁰ *Истио*, лоц. цит.

³¹ У укупну казну затвора од 13 година су му урачунате и претходне неиздржане казне. (Даниловић, оп. цит., стр. 139)

³² Paul Underwood, „Djilas is Convicted Over Book; Gets Nearly Nine Years in Prison”, *The New York Times*, 15. 5. 1962, стр. 1 и 2.

³³ „Djilas Says He Hopes to Publish New Books Abroad”, *The New York Times*, 27. 3. 1967, стр. 1.

³⁴ Ђиласу су осим затворске казне такође била ограничена грађанска права у трајању од максималних пет година након издржане, застареле или опроштене главне казне, као и забрана иступања у штампи, на радију и телевизији или на јавним скуповима, учествовања у оснивању удружења и вршењу издавачке делатности. (Даниловић, лоц. цит.)

партијски систем био најбољи за Југославију и да очекује да ће демократија доћи – не изван партије – него из ње саме.³⁵ Ђиласове идеје су опширније изнесене у низу чланака у наредних годину и по дана објављених поводом његове посете Сједињеним Државама крајем 1968. године.

Ђиласов пут у Америку је пропраћен великим интересовањем америчке штампе; од маја 1968. до марта 1969. *Њујорк ѿајмс* и *Њујорк ѿајмс маџазин* објављују читаву серију интервјуа с њим као и његов дужи текст о будућности комунизма у свету. Теме о којима Ђилас говори су разноврсне: од марксистичке идеологије до еволуције комунизма у Совјетском Савезу и Кини, од „нове левице” и студентских демонстрација 1968. до демократизације у Источној Европи, од односа са Титом до прогноза за судбину Југославије. Ови интервјуи и чланци су одраз еволуције Ђиласових размишљања претходних десет година, које је он углавном провео у затвору, где је по свом казивању новинару С. Л. Сулцбергеру „много мислио о политици”.³⁶ Ђилас те 1968. године завршава књигу *Несавришено друштво*, која представља наставак критике комунизма започете у *Новој класи*. У њој он анализира марксизам као позитивистичку идеологију XIX века, неуспешну у својим предвиђањима: нити је држава у комунистичким системима одумрла нити се капитализам распао због својих суштинских контрадикција, него је успео да их превазиђе преображајем у модерну државу благостања („welfare state”). Он види тадашњи тренд код источноевропске „нове левице” (укључујући и Praxis групу у Југославији) да се врати изворном марксизму као утопијски и сматра да је сваки покушај стварања идеалног друштва осуђен да иде истим путем као комунизам у Совјетском Савезу; по њему, „било каква реална слобода под комунизмом подразумева крај превласти марксизма као идеологије”.³⁷ Док је *Нова класа* представљала Ђиласов разлаз са лењинизмом, *Несавришено друштво* је манифест његовог коначног одбацивања марксизма. Ђиласови чланци и интервјуи у *Њујорк ѿајмсу* крајем шездесетих година одражавају тај развој његових идеја.

У дугачком интервјуу објављеном у *Њујорк ѿајмсу* 27. новембра 1968., Ђилас сматра да је Совјетски Савез претворио свој идеолошки империјализам у класичан руски империјализам из XIX века – што је доказ да „револуција не може суштински да промени нацију, њене тенденције, веровања и карактер”.³⁸ По њему се у Совјетском Савезу као и у другим

³⁵ „Djilas Says He Hopes to Publish New Books Abroad”, лоц. цит.

³⁶ C. L. Sulzberger, „A Conversation with Yugoslavia’s Djilas: ‘We Are Going Toward the Death of All Isms’”, *The New York Times Magazine*, 9. 6. 1968, стр. 110.

³⁷ Milovan Djilas, *The Unperfect Society: Beyond the New Class*, New York: Harcourt, Brace and World, 1969, стр. 57-58.

³⁸ M. S. Handler, „Ideology Wanes, Yugoslav Feels”, *The New York Times*, 27. 11. 1968, стр. 1.

источноевропским земљама преламају реформистичке и неостаљинистичке фракције у партији, и у тој борби он види коначни успех реформиста, који назначавача „почетак краја партијске бирократије у свим земљама”.³⁹ Његов савет Сједињеним Државама је да остану војно јаке, али да се истовремено труде да разумеју Русију, да сарађују с њом на културном и економском плану и да заједно траже решења за међународна питања у вези са разоружањем, немачким питањем или конфликтом на Блиском Истоку.⁴⁰ У тексту објављеном у *Њујорк ѿајмс маџазину* 23. марта 1969., Ђилас објашњава да су се сви комунизми прилагодили својим националним контекстима, тако да се марксизам-лењинизам налази у дубокој кризи, да „светски комунизам” више не постоји као јединствен покрет и да су односи између две главне комунистичке силе, Совјетског Савеза и Кине, пуни супротности – чак већих него што било која од њих две има са западним, капиталистичким земљама.⁴¹ Његова „орвеловска” предвиђања како ће комунистички свет изгледати 1984. су нарочито интересантна.

Ђилас сматра да ће 1984. марксистичко-лењинистичка идеологија бити мртва у Совјетском Савезу и да ће партија бити пред распадом, нарочито под оптерећењем захтева разних републичких огранака које ће тражити већу независност за своје нације. У таквој ситуацији ће настати борба за власт између конзервативних струја у војсци и демократских снага унутар партије, која ће се по њему највероватније разрешити привременом војном диктатуром као задњим штитом старог поретка. Истовремено ће се „потиснуте источноевропске државе претворити у неподношљив терет за совјетски бирократско-милитаристички империјализам” и све више ће тражити државну независност од Совјетског Савеза, док ће све уједињенија Европа вршити још већи притисак на совјетску доминацију у региону.⁴² Кина ће се такође наћи у кризи после смрти Мао Це Тунга, међутим Ђилас не верује да ће Маови наследници раскрстити са његовим култом личности као што су то урадили Стаљинови. По њему ће Кина и даље играти улогу велике светске силе, иако неће бити у стању да шири своју идеологију. За Кубу Ђилас предвиђа најмање промене, пошто је Кастров режим „толико националистички и херметичан, а у исто време толико флексибилан, да он може још дуго да остане имун на кризу комунизма у другим земљама”.⁴³ Албански национал-комунизам је по Ђиласу толико изолован од светских збивања да је тешко

³⁹ *Истио*, лоц. цит.

⁴⁰ *Истио*, лоц. цит.

⁴¹ Milovan Djilas, „Djilas Revisits Orwell: There’ll Be Many Different Communisms in 1984”, *The New York Times Magazine*, 23. 3. 1969, стр. 134.

⁴² *Истио*, стр. 135.

⁴³ *Истио*, стр. 136.

предвидети како ће се даље развијати. Међутим он сматра да ће догађаји у суседној Југославији, поготово стремљења ка националном уједињењу који се јављају код њене албанске мањине, имати неког утицаја.⁴⁴

Што се саме Југославије тиче, Ђилас је веровао да је питање њене судбине повезано са развојем догађаја после Тита. И поред свега што је доживео после свог „пада”, он и даље сматра да је Тито „велики човек у историјском смислу” који је учинио „две велелепне ствари – револуцију и победу у рату, и тријумф против Информбироа”.⁴⁵ Ђилас такође констатује да се Југославија од 1948. развија „цик цак, али сигурно” у смеру смањења догматизма у оквирима саме партије које ће земљу ставити пред нова искушења.⁴⁶ Иако у том моменту не очекује да ће бити грађанског рата у Југославији, он ипак упозорава:

У вези с овим је битно приметити да су захтеви Хрватске и Словеније за већу државну независност и Србије за национално уједињење јачи од захтева за демократизацијом, иако та два захтева нису потпуно одвојена. Комунистичке партије југословенских република постају све више националистичке како догматизација попушта. Југословенске републике су одвојене по култури и историјском искуству и због тога могу да замисле демократију само одвојено. До 1984. године, југословенска федерација ће се сигурно претворити у конфедерацију.⁴⁷

Због постојећих националних подела и искуства међуратног периода он се и даље противи повратку предратних политичких странака и „парламентарном систему као у Британији или Француској” за који Југославија „није спремна”,⁴⁸ залажући се уместо тога за систем од две равноправне социјалистичке партије.⁴⁹ На питање како он види своју улогу у развоју своје земље, Ђилас одговара: „Не може се данас говорити о Ђиласизму, постоји широк спектар демократских идеја. Ја сам одговоран само за један аспект и формулисао сам само део целе слике казавши оно што су многи људи већ мислили”.⁵⁰ Он за себе не види неку битну улогу, нити га интересује власт, „али моје ће идеје победити”.⁵¹

⁴⁴ *Истио*, стр. 136-137.

⁴⁵ C. L. Sulzberger, „A Conversation with Yugoslavia's Djilas: 'We Are Going Toward the Death of All Isms'”, оп. цит., стр. 110.

⁴⁶ C. L. Sulzberger, „Foreign Affairs: Rebel's Rebel”, *The New York Times*, 26. 5. 1968.

⁴⁷ Milovan Djilas, „Djilas Revisits Orwell: There'll Be Many Different Communisms in 1984”, оп. цит., стр. 140.

⁴⁸ C. L. Sulzberger, „A Conversation with Yugoslavia's Djilas: 'We Are Going Toward the Death of All Isms'”, оп. цит., стр. 110.

⁴⁹ „Djilas Says He Hopes to Publish New Books Abroad”, лоц. цит.

⁵⁰ C. L. Sulzberger, „Foreign Affairs: Rebel's Rebel”, лоц. цит.

⁵¹ C. L. Sulzberger, „A Conversation with Yugoslavia's Djilas: 'We Are Going Toward the Death of All Isms'”, оп. цит., стр. 111.

*

Анализа чланака о Миловану Ђиласу у *Њујорк ѿајмс* указује на три главна закључка. На првом месту, она омогућава увид у процес Ђиласовог размишљања у годинама када је он одбацио прво стаљинизам, па лењинизам и најзад и марксизам – процес који су други источноевропски дисиденти доживели много касније. Ђиласова критика постојећег комунизма у разним земљама пропраћена анализом марксизма као идеологије и указивањем на његове суштинске контрадикције га је довела крајем 1960. година до предвиђања распада тог поретка која су се са данашњег становишта испоставиле као невероватно прецизне. У време када скоро нико то није очекивао, Ђилас је предвидео дегенерацију и нестанак комунизма у Совјетском Савезу и Источној Европи, чак и у приближно тачном временском распону! Такође, он је већ тада указивао на могућу еволуцију Југославије ка конфедерацији и на главне тенденције у три најважније републике које су се у то време тек помаљале иза паролe о „братству и јединству”. Иако ни он није могао да предвиди историјски преврат у Источној Европи 1989. ни распад Југославије и Совјетског Савеза две године касније, Ђилас је раније и боље него многи западни аналитичари разумео процесе који су ка томе водили.

Друго, извештавање *Њујорк ѿајмса* нам омогућава да пратимо Ђиласову личну судбину у време његове побуне, са последицама које је њему и његовој породици она донела. Ђилас је један од највише прогањаних дисидената у комунистичкој Југославији, који је више од девет година провео у затвору и који је осим тога још трпео константна ограничења својих грађанских права. Његово морално опредељење да настави да пише и да говори о својим идејама тамо где му је то било могуће – укључујући и на ‘капиталистичком’ Западу – ствара од *Њујорк ѿајмса* не само новине које обавештавају о Ђиласу него и учесника у догађајима који запечаћују његову судбину. Ђиласу је у два наврата, 1954. и 1962., суђено због чланака објављених у *Њујорк ѿајмс*. Међутим, и поред тога, када га новинар С. Л. Сулцбергер 1968. упозорава да можда не би требао да објави разговор са њим, Ђилас му одговара са осмехом: „Зашто да не?... Само напред... Можеш да напишеш шта хоћеш. Сада је све много лакше. Најгоре што би могло да ми се деси је да проведем три месеца у затвору и да платим казну од 50,000 динара. Пустићу те да платиш пола казне”.⁵²

Најзад, трећи закључак који се намеће је да је актуелност Ђиласовог случаја и приказ (понекад и злоупотреба) његових идеја у *Њујорк ѿајмс* одражај не само важности његове личности, него и политике Хлад-

⁵² *Истио*, стр. 109-110.

ног рата. Амерички новинари често инсистирају на аспектима који нису кључни за Ђиласа и разматрају могућу корист његових идеја у идеолошком сукобу своје земље са Совјетским Савезом. Начин приказивања Ђиласа тако пружа призму кроз коју је могуће видети еволуцију политичке атмосфере и јавног мњења у Сједињеним Државама, од врхунца хладноратовске психозе педесетих година до смирења и уласка у детанту крајем шездесетих година. Са тог становишта није чудно што се после опширног Ђиласовог текста у *Њујорк тајмс маџазину* 1969. више скоро ништа не пише о њему у њујоршким новинама. Иако Ђилас и даље остаје активан, објављујући чланке у стручним часописима на Западу, Америка се окреће другим деловима света и сопственим проблемима.

Jasna DRAGOVIĆ-SOSO

MILOVAN DJILAS IN THE NEW YORK TIMES, 1954

Summary

Between 1954 and 1969 The New York Times paid considerable attention to the evolution of the „Djilas case”. It reported on the fall and subsequent travails of Yugoslavia’s most famous dissident, and published a number of his articles and interviews. By analyzing these various writings, this chapter traces the transformation of Djilas own thinking about the communist system and his uncannily accurate predictions about its fate in the world. It also examines the way in which his ideas were greeted and interpreted in the United States at the highpoint of the Cold War and documents the role played by the American newspaper in his trials and imprisonment.

